

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Internet: www.judaica-zwolle.nl – E-mail: info@judaica-zwolle.nl

Verschijnt vier maal per jaar – ISSN 1384-9050

Jaargang 27, Nummer 4 / Tammoez 5774 – Juli 2014

OPLAGE 320 EXEMPLAREN - ABONNEMENT €8,00 - BANKREKENING NL07INGB0000259272

Joodse humor 10/slot (Humor in de Bijbel)

Door Peter van 't Riet

Voordat ik aan dit artikel begon, had ik er een hard hoofd in of er überhaupt wel iets te vertellen zou zijn over humor in de Bijbel. Het boek heeft immers in de loop der eeuwen een nogal zwaarwichtig imago opgebouwd. Wel had in de jaren '50 van de vorige eeuw de gereformeerde predikant Okke Jager een heel boek over 'De humor van de Bijbel' geschreven, maar er bleek toch een subtiel verschil te bestaan tussen 'humor in de Bijbel' en 'de humor van de Bijbel in het christelijk leven', want die laatste toevoeging ging nogal eens verloren in de kleine lettertjes. De bijbelse humor van Jager – hoewel lichtvoetiger gebracht dan zijn geleerde tijdgenoten plachten te doen – was eigenlijk niet veel anders dan de traditionele gereformeerde leer over God en mens: de mens als schaap, dat alleen maar zijn/haar instincten volgt, en God die hem het lachwekkende daarvan laat inzien (p. 65). De christelijke leer als humoristisch alternatief voor het humanisme van de "gevallen" mensheid. Lezend in het boek van Jager valt er vandaag echter niet veel meer te lachen. Een mager uitgangspunt om aan een artikel over humor *in* de Bijbel te beginnen. Maar zie daar, het viel mee!

Mijn speurtocht begon met het werkwoord 'lachen'. En dan blijkt er in de Hebreeuwse Bijbel toch nog aardig wat te worden afgelachen: vijftig keer! Is dat veel? Je moet het in je bijbelvertaling wel met een lampje zoeken, want heel vaak wordt het werkwoord 'lachen' door de vertalers wegvertaald met woorden als 'spelen', 'verheugen', 'honen', 'spotten', 'verblijden', 'schimpen' en zelfs 'liefkozen'.^[1] Het eerste echte lachverhaal in de Schrift is te vinden in de cyclus over Abraham en Sara. En dan is het gelijk goed raak.

Lachen met Abraham en Sara

Het lachen begint als God een bezoek brengt aan Abraham, we zullen maar zeggen: ter ere van zijn negenennegentigste verjaardag (Genesis 17:1). In de loop van hun gesprek zegt God tot Abraham:

"Wat je vrouw Sarai betreft, je zult haar niet Sarai noemen, maar Sara zal haar naam zijn. En Ik zal haar zegenen, en ook zal Ik jou uit haar een zoon schenken, ja, Ik zal haar zegenen, zodat zij tot volken worden zal; koningen van volken zullen uit haar voortkomen." Toen wierp Abraham zich op zijn gezicht, *lachte* en zei bij zichzelf: "Zal dan aan een honderdjarige een kind geboren worden, en zal Sara, een negentigjarige, baren?" (Genesis 17:15-17).

Het is dus Abraham die als eerste lacht in de Bijbel. Maar waarom lachte hij bij zo'n serieuze mededeling? Na honderd jaar nog eens een zoon krijgen! Lachte hij uit ongeloof, verbijstering of blijdschap? Of dacht hij dat God een grap met hem uithaalde? En nu moest hij zijn zoon ook nog Jitzchaq (Isaäk) noemen (17:19), een afkorting

van *jitzchaq-el*, ‘God lacht’.[2] Toont God zich hier van zijn humoristische kant? Het is in elk geval een teken dat het verbond tussen God en Abraham een vrolijker zaak is dan meestal vanaf kansels gepredikt wordt. En met het lachen van Abraham – en van God? – is het na één keer nog niet gedaan in dit verhaal.

Eén hoofdstuk later is God alweer bij Abraham op bezoek, nu maar liefst gesecondeerd door twee mannen, terwijl Hij zelf ook als ‘man’ vermomd gaat (Genesis 18:2). Toen zeiden zij (met z’n drieën in koor) tot hem: “Waar is uw vrouw Sara?” En hij zei: “Daar, in de tent.” En Hij [nu opeens weer in zijn eentje] zei: “Voorzeker zal Ik over een jaar tot je weerkeren, en dan zal je vrouw Sara een zoon hebben.” En Sara – deze keer wel aanwezig – luisterde bij de ingang van de tent die zich achter Hem bevond. Abraham nu en Sara waren oud en hoogbejaard; het ging Sara niet meer naar de wijze der vrouwen [zij was de menopauze al decennialang voorbij]. Dus lachte Sara in zichzelf en dacht: “Zal ik er nog zin in hebben, afgeleefd als ik ben, terwijl meneer oud is?” Toen zei de EEUWIGE tot Abraham: “Waarom lacht Sara daar en zegt: Zal ik werkelijk baren, terwijl ik oud ben?” (18:9-13).

We moeten hier even pas op de plaats maken. Het is nu Sara, niet Abraham, die lacht. Waarom? Wist ze het dan nog niet? Had Abraham haar dan niet verteld wat hij in hoofdstuk 17 al aan de weet was gekomen? Zelfs de naam van het kind was immers al aan Abraham bekend gemaakt? Waarom had Abraham dat niet tegen Sara gezegd? Was hij bang dat zij hém zou uitlachen? Hadden Abraham en Sara wel zo’n goed huwelijk als algemeen wordt aangenomen? En kijk eens wat God tegen Abraham zegt: “Waarom zegt Sara: Terwijl ik [Sara] oud ben?” Dat heeft zij toch helemaal niet gezegd! Ze heeft gezegd: “Terwijl meneer [Abraham] oud is?” Waarom verdraait God de woorden van Sara als hij met Abraham over haar spreekt? Was het om de broze vrede tussen de twee echtelieden te bewaren? Een goddelijk leugentje om bestwil? De vrede is immers net iets belangrijker dan de waarheid? Is dat niet een vleugje humor? En we zijn er nog niet.

Drie hoofdstukken later komt God weer op bezoek. Nu bij Sara nota bene. “De EEUWIGE bezocht Sara, zoals Hij gezegd had, en de EEUWIGE deed aan Sara, zoals Hij gesproken had. En Sara werd zwanger, en zij baarde Abraham een

zoon in zijn ouderdom, te bestemder tijd, waarvan God tot hem gesproken had” (21:1-2). Stop. De meeste bijbellezers lezen er overheen. Zij vinden het zo vanzelfsprekend dat een kind een biologische vader heeft, dat zij niet meer in de gaten hebben dat Abraham aan deze geboorte helemaal niet te pas komt! Ook in de volgende verzen laat de schrijver Abraham zorgvuldig terzijde staan. Dit is – zou je kunnen zeggen – de eerste “maagdelijke” geboorte in de Bijbel, met een knipoog naar latere generaties bijbellezers.

“En Abraham noemde de zoon, die hem geboren was, die Sara hem gebaard had, Jitzchaq” (vers 3). Kijk eens aan! Het kind werd (aan) hem geboren. Er staat weer niet dat hij het zelf verwekt zou hebben. “En Abraham besneet zijn zoon Jitzchaq, toen hij acht dagen oud was, zoals God hem geboden had. Abraham nu was honderd jaar oud, toen hem zijn zoon Jitzchaq geboren werd. En Sara zei: God heeft mij aan het lachen gemaakt; ieder die het hoort, zal om mij lachen.” (21:4-6). Tja, er kan hier ook vertaald worden met: “En Sara zei: God heeft mij belachelijk gemaakt, ieder die het hoort zal om mij lachen.”. [3] Kies maar welke vertaling je het meest passend vindt.

Ondertussen staat Abraham nog steeds aan de kant: “En zij [Sara] zei: Wie had aan Abraham durven toezeggen: Sara zoogt kinderen? Want ik heb een zoon gebaard terwijl hij al oud was” (21:7). Een oude kinderloze vrouw die verandert in een jonge moeder zonder dat haar oude man daaraan te pas komt, is het niet om te lachen? Misschien heeft de EEUWIGE toch wel meer gevoel voor humor dan menig een denkt.

Er is overigens nog een verwekking in de Bijbel waarbij gelachen wordt en waaraan geen biologische vader te pas komt. Die vinden we in Psalm 2, een psalm die gezongen werd bij de “zalving” van de koningen in Israël. Wij zouden zeggen bij hun kroning of troonsbestijging, maar in Israël is een koning nu eenmaal altijd een gezalfde, een *masjiach*, een *messias*. “Die in de hemel zetelt lacht. De Heer spot met hen” (Psalm 2:4). Dat zijn de vijandige volken, bron van goddelijke humor, want tegelijk houdt Hij van zijn vreemde kinderen. En dan komt de vaderloze verwekking als de pas gezalfde koning zegt: “Hij [God] sprak tot mij: Mijn zoon ben jij, Ik heb je heden verwekt” (2:7). Een zoon van God op de troon was in Israël heel gewoon. En zijn “zalving” was een feest waarop gelachen werd.

Lachen tegen de verdrukking in

Vierhonderd jaar na Abraham en Sara viel er weer iets te lachen hoewel de omstandigheden van het volk Israël abominabel waren. Gevlucht voor hongersnood in het land Kanaän was Abrahams kleinzoon Jakob met zijn familie in Egypte terecht gekomen, waar zijn dood gewaande zoon Jozef als vice-farao de scepter zwaaide over de graanvoorraden. Over de humor in de verhalencyclus over Jozef (Genesis 37 – 50) ga ik het nu niet hebben, maar dat had gekund. We zijn alweer heel wat jaren verder als de Israëlieten geknecht en economisch uitgebuit worden door een faraο die zijn geschiedenisles niet geleerd heeft en van Jozef niets meer afweet. Zo vergaat het immers menig bestuurder die denkt dat de geschiedenis pas echt begint bij de aanvang van zijn eigen bewind. Mozes wordt er door God op afgestuurd, want de God van Israël is nu eenmaal geen God die de faraο bij zijn lurven grijpt en hem een flinke afranseling geeft. Daar zijn andere middelen voor. Eerst wordt faraο opgeroepen, opgeroepen en nog eens opgeroepen om Israël te laten gaan. Vrijwillig meewerken, dat is altijd de eerste benadering. Maar waarom zou een faraο van Egypte zich iets aantrekken van de God van een onderdrukt volkje, te meer daar hij plenty goden heeft die hem de macht over Egypte hebben toebedeeld en hem zullen beschermen tegen al zijn vijanden? Wat zeg ik, terwijl faraο zelf een godenzoon is!

Maar ook toen gold al: wie niet horen wil die moet maar voelen. En God grijpt naar zwaarder geschut: tien plagen. Dat het er tien zijn geworden, lag natuurlijk aan faraο zelf. Als hij nóg eigenwijzer was geweest, waren er nu elf of twaalf plagen geweest en hadden we aan de sedertafel nog meer wijn op onze servetten moeten vermorsen. Maar het is bij tien gebleven. Misschien is het ook wel zo dat dat Gods verdienste was, omdat Hij de ergste plaag als de tiende bewaard had. Die plagen lijken heel ernstig, en dat zijn ze ook – in de ogen van sommigen tegenwoordig zelfs heel gemeen! – maar tegelijk zijn ze heel humoristisch. Je zou het niet zeggen, maar het is wel zo.

Bij de eerste plaag verandert het water van de Nijl in bloed (Exodus 7:14-25). Waar blijft de Egyptische god Hapi op dat moment? Hij is immers de god die ervoor zorgt dat de Nijl Egypte elk jaar opnieuw bevoeit met vruchtbaar slib.[4] Nu staat hij machteloos aan de kant van de rivier

en moet toezien hoe zijn Nijl verandert in een dodelijke plas bloed. De Israëlieten hebben voor het eerst sinds lang weer iets om te lachen. En dat blijft voorlopig even zo.

De tweede plaag brengt massa's kikvorsen op het land (8:1-15). De Egyptische god Heket, de levengever in de gedaante van een kikvors,[5] moet machteloos toezien hoe zijn kikvorsen het land verpesten. Bij de derde plaag staat de godin Isis machteloos toe te kijken hoe het land wordt overspoeld met muggen en vliegen (8:16-19). Zij is de godin die de dode natuur elk jaar weer tot leven brengt.[6] Maar deze keer heeft zij de explosie van tot leven gekomen insecten niet meer in de hand. De vierde plaag brengt overal wilde dieren vandaan (8:20-32). De Egyptische godin Sechmet met haar leeuwinnenkop [7] staat er machteloos bij en is niet in staat die beesten tegen te houden. De vijfde plaag brengt de veepest onder het vee. Apis, de blakend gezonde stiergod, beschermer van het vee,[8] kan het niet voorkomen. En zo wordt het hele pantheon van Egyptische goden voor schut gezet, totdat bij de tiende plaag de goddelijke faraο zelf niet in staat is zijn eerstgeboren godenzoon uit de handen van de doodsengel te redden (12:29-33). Natuurlijk lach je niet om de dood van je vijand, maar wel om de bevrijding die soms alleen maar mogelijk is als de vijand sterft.

Lachen om de machteloosheid van de afgoden vind je ook in andere bijbelverhalen. Wat bijvoorbeeld te denken van het lachwekkende tafereel in Genesis 31 (vers 19 e.v.)? Rachel, de geliefde vrouw van aartsvader Jakob, heeft het afgodsbeeld van haar vader Laban meegepikt bij hun stiekeme vertrek uit Mesopotamië naar Kanaän. Laban reist hen furieus achterna en wil alle bagage van Jakob en zijn gezin doorzoeken. Ten einde raad verstopt Rachel het beeld onder haar kameelzadel, gaat erop zitten en wendt voor dat zij ongesteld is! En Laban tuint erin: zo'n vernedering zou immers geen mens zijn godheid durven aandoen, en al helemaal zijn geliefde dochter Rachel niet! Rachel mag blijven zitten en Laban zoekt verder zonder dat zijn god hem een seintje geeft, waar hij verstopt zit.[9] Van dat afgodenbeeld horen we daarna nooit meer iets in de Bijbel. Bijbelse humor in het kwadraat!

Lachen om afgoden. In Jesaja 44 wordt de spot gedreven met de man die een stuk hout neemt, met de ene helft een vuur stookt en zegt: „Ha, ik word warm!” en van de andere helft het

beeld van een god maakt waarvoor hij neerknielt.[10] Humor en ironie liggen immers dicht bij elkaar.

Lachen om Simson

De misschien wel merkwaardigste verhalencyclus in de Bijbel is die over Simson. Het is een ware schelmenroman in het klein, met zelfs een echte karakterontwikkeling (Richteren 13 – 16). Hoe heeft de schrijver van het boek Richteren het in zijn hoofd gehaald deze verhalen in het heilige bijbelboek op te nemen? Moeten ook deugdzame bijbellezers soms leren genieten van ondeugende verhalen?

Het Simsonverhaal begint op een vertrouwde wijze: een onvruchtbare vrouw aan wie wordt aangekondigd dat zij baren zal, en ook nu weer geen woord over de verwekking door haar man (Richteren 13). Alweer een “maagdelijke” geboorte? De jongen groeit op “en de geest van de EEUWIGE begint hem aan te drijven” (13:24-25). En dan gebeurt er iets volkomen onverwachts. In plaats van op Israëlitische vrouwen valt Simson voortdurend op Filistijnse vrouwen. Is de geest Gods in de war? Is hij niet in staat Simson in bedwang te houden? Ah, de uitleg staat erbij: “Dat dit zo door de EEUWIGE beschikt was, omdat Hij een voorwendsel tegen de Filistijnen zocht. In die tijd heersten de Filistijnen immers over Israël” (14:4). De EEUWIGE bedient zich van vreemde wapens! En dan volgt een aantal avonturen met vrouwen en knokpartijen die menig vrome liever niet in de Bijbel had zien staan, maar waar de humor van afdruipt als honing uit de leeuw. Is er ooit een film van gemaakt?

Lachen om Jona

Ook het verhaal over de profeet Jona is weer zo’n merkwaardig verhaal vol onverwachte wendingen, nu ja, als je het verhaal voor het eerst zou horen. Dat is het probleem met bijbelverhalen: ze zijn zo stuk gelezen in het kader van theologische verhandelingen en plechtige erediensten, dat zelfs de vrolijkste eronder nog aan zwaarwichtigheid zijn gaan lijden.

Jona moet naar Ninevé in het oosten, maar hij kruipt diep weg in een donker hol dat hem naar het verre westen zal vervoeren. Ook hier grijpt God hem weer niet bij zijn lurven om hem als een marionet naar Ninevé te dirigeren. Jona wordt opgeroepen en nog eens opgeroepen. Vrijwillige medewerking eerst! Als hij weigert, bedient God

zich van zijn geëigende middelen, ditmaal een storm (een wind, een *roeach*, een geest) op zee. Jona wordt ontdekt door de bemanning en opgeroepen tot zijn God te bidden. Maar ook deze oproep legt hij naast zich neer. Het lot moet er aan te pas komen om hem als de veroorzaker van dit onheil aan te wijzen. Bidden tot God? Jona weet dat het zinloos is: er moet een daad worden gesteld. Gooi mij maar overboord!

Nu verwacht je dat de bemanning hem met al hun handen zal grijpen. Maar nee, eerst roeien zij nog het vel van hun vingers om zichzelf en Jona levend aan wal te krijgen. Pas als dat echt niet lukt, wordt Jona na een stevige verontschuldiging overboord gezet. En waar de humor van het bijbelverhaal eindigt, daar gaat de humor van de midrasj nog even door: ‘Zij (de mannen) namen hem op (en wierpen hem) tot zijn knieholten in de zee en de storm bedaarde. Zij trokken hem weer tot zich op en de zee woedde opnieuw tegen hen. Zij wierpen hem tot zijn navel (in de zee) en de storm bedaarde. Opnieuw trokken zij hem tot zich op en opnieuw woedde de zee tegen hen. Zij wierpen hem (wederom in zee) tot aan zijn nek en de storm bedaarde. Nog eens trokken zij hem op tot in hun midden. En de zee woedde opnieuw tegen hen, totdat zij hem geheel in zee wierpen en dadelijk bedaarde de storm, zoals geschreven staat: Toen namen zij Jona op en wierpen hem in de zee en de zee stond stil en woedde niet meer (Jona 1:15). [11]

Dat was Jona 1. Maar ook Jona 3 en 4 zijn niet zonder humor geschreven. Twee puntjes daaruit. Eerste punt: wie goed leest zal zien dat Jona zich met een jantje-van-leiden afmaakt van zijn taak om het grote Ninevé tot bekering op te roepen (vergelijk in Jona 3 vers 3 met vers 4). We kunnen voortaan gerust zeggen: hij maakte zich er met een ‘jonaatje-van-ninevé’ van af. Het tweede punt zit verstopt in het Hebreeuws en is niet te vertalen, helaas. Jona predikt: “Nog veertig dagen en Ninevé wordt ondersteboven gekeerd!” Nu ja, dat predikt hij in sommige van onze bijbelvertalingen en wij denken dan aan muren en gebouwen waarvan slechts een puinhoop overblijft. Maar het Hebreeuwse woord ‘nehpachet’ kan naast ‘omkering als verwoesting’ ook ‘omkering van gezindheid’ betekenen.[12] Daar komt nog bij dat de werkwoordsvorm een zogenaamde *nifal* is en daarom op twee manieren vertaald kan worden: “Ninevé wordt omgekeerd”, maar ook “Ninevé keert zichzelf om”. En dat is

precies wat er daarna gaat gebeuren, geheel tegen Jona's verwachting en zin in.

Humor die moet worden uitgelegd, is geen humor, wordt wel beweerd. Maar humor is nu eenmaal nauw verweven met de taal waarin die geformuleerd wordt. Bij vertaling gaat de humor vaak verloren. Maar daarom was het origineel nog wel humor!

Lachen met Esther en Mordechai

Als er één bijbelboek is dat eeuwenlang een grote rol gespeeld heeft in de ontwikkeling van joodse humor, dan is dat wel het bijbelboek Esther. De dag waarop dit boek in de synagoge gelezen wordt, Poeriem, en die naar aanleiding van de geschiedenis uit dit boek is ingesteld, is een soort joodse carnavalsdag geworden. De humor begint al bij de namen van de hoofdpersonen: Esther en Mordechai. De eerste is vernoemd naar de heidense hemelgodin Astarte, de tweede naar de Babylonische oppergod Mardoek. Hoe verzint de schrijver het! Maar het zijn namen met een knipoog: Kijk eens door wie wij gered worden, niet door grote hemelgoden en godinnen, maar door twee eenvoudige Israëlieten, joden die de zaak van hun volk een warm hart toedragen en hun vernuft (en ook een beetje hun mazzel-tov) gebruiken om de vijand te slim af te zijn. Haman wordt opgehangen aan de galg die hij voor Mordechai had opgericht. Elk jaar op Poeriem steekt in de synagoge een groot kabaal op zodra de naam Haman wordt uitgesproken bij de voorlezing van het boek Esther. Je lacht niet om de dood van je vijand, maar om de dwaasheid van zijn leven en om de bevrijding uit zijn macht.

Tot slot

Er zouden nog veel meer voorbeelden te geven zijn van humor in de Bijbel. De Hethiet Efron die – als Abraham een stuk land van hem wil kopen om Sara te begraven – zegt: “Och, mijn heer, luister naar mij: een stuk land van vierhonderd sikkelen zilver, wat maakt dat uit tussen mij en jou? Begraaf toch je dode.” Hij biedt het land Abraham gratis aan, maar heeft ondertussen wel de koopprijs genoemd. En de spot van Jozefs broers: “We zullen zeggen dat een wild dier hem heeft gedood en dan zullen we nog wel eens zien wat er van zijn dromen terecht komt” (Genesis 37:19). Dat hoeven ze niet meer te zien, want zelf hebben zij die dromen al onmogelijk gemaakt. Of niet soms? En de papzakkerige koning Eglon van

Moab die door de linkshandige Ehoed (een gehandicapte!) wordt gedood, nadat Ehoed de fouillering heeft weten te misleiden. Ehoed steekt Eglon zijn zwaard in de buik “zodat zelfs het hecht met het lemmer erin drong en het vet zich om het lemmer sloot” (sic) (Richteren 3:22). De vreetzak! En dan de tengere David die staat te rammelen in de wapenrok en het pantser van koning Saul. En even later de “dwerg” David die met een kiezelsteentje de “reus” Goliath in zijn machtige wapenrusting verslaat (1 Samuël 17). En zo nog veel meer.

Voor deze serie artikelen over Joodse humor lijkt me bovenstaande bloemlezing wel voldoende. Hopelijk heb ik hiermee duidelijk kunnen maken dat in bijbelverhalen de bron en voedingsbodem ligt van alle latere joodse humor: de compacte vertelkunst, het levensrealisme, de lichtvoetigheid, de vele woordspelingen, de dubbele bodems van de Hebreeuwse tekst, de trefzekerheid van het woordgebruik en ga zo maar door. Veel joden zijn er te bescheiden voor om het te beamen, maar joodse humor steekt met kop en schouders uit boven de humor van andere volken of geloofsrichtingen: de eeuwenlange traditie, de kunst om complexe situaties in korte, anekdotische verhaaltjes bij de kern te vatten, maar bovenal het levensoptimisme dat humor voortbrengt en door humor in stand wordt gehouden. Het is onovertrefbaar.

De serie over joodse humor zit erop. Ik hoop dat je ervan genoten hebt.

Noten

1. Encyclopaedia Judaica, onder: Humor, m.b.t. Engelse bijbelvertalingen.
2. Bijbel Historisch Woordenboek, onder: Isaak.
3. Dasbergvertaling van de Tora, 1976.
4. Encyclopaedia Britannica Macropaedia, onder: Egyptian Religion.
5. Van Baaren, Mensen tussen Nijl en zon, 1963, p. 50.
6. Achtergrond van de mythe van Osiris en Isis. Zie: Van Baaren, 1963, p. 46-47.
7. E.B. Micropaedia, onder: Sekhmet.
8. E.B. Mic., onder: Apis.
9. Okke Jager, De humor van de Bijbel in het Christelijk leven, Kok, Kampen, 1954, p. 70.
10. Jager, 1954, p. 73.
11. Pirké de Rabbi Eliëzer 10.
12. bT Sanhedrin 89b.

Een profeet komt terug*

Door drs. Dirk Varwijk

Stel dat een persoon uit het oude Israël, bijvoorbeeld iemand als Jesaja, in de moderne tijd zou kunnen terugkeren... zou hij zich verstaanbaar kunnen maken? Wat zou hij kunnen met de taal die zo ver na hem opnieuw wordt gesproken?

Het taalgebruik van Jesaja zelf is ongeëvenaard. Hij is de taalsmid van het oude Hebreeuws. Denk aan zijn *hoi goi chotéh*, wee u, gij volk dat zondigt (1:4), en aan: al waren uw zonden *als scharlaken*, *kashaním*, zij zullen wit worden *als sneeuw*, *kashèlèg* (1:18). Er is geen profeet geweest die zijn boodschap zo onder woorden bracht dat ze als klinkende vormen in het geheugen van de toehoorders geprent raakten. Wij zijn in staat om zijn taal en daarmee zijn boodschap te begrijpen. Maar hoe zou het omgekeerde zijn?

Dagelijkse dingen

Met de gewone, alledaagse dingen zou Jesaja geen moeite hebben. Hij zou brood, *lèchèm*, kunnen kopen en om wijn, *jájin*, kunnen vragen. Hij zou het woord hotel, *malón*, kunnen herkennen, want dat was al in gebruik in het boek Genesis. In 42:27 komt *malon* voor in de betekenis nachtverblijf. Maar gevaarlijk wordt het voor hem als hij een waarschuwbord zou tegenkomen met het woord *mokésh*. In het oude Hebreeuws betekent dat 'valstrik'. Maar in onze tijd is het in gebruik voor (land)mijn. Voorzichtigheid geboden! En heel vreemd zou Jesaja opkijken van het woord *rakèvèt*, dat trein betekent. Hij zou het werkwoord *rachav*, rijden, waar op *rakèvèt* is gebaseerd, wel herkennen, maar eerder denken aan de *markevót*, de strijdswagens van de Egyptenaren die ten onder gingen in de Schelfzee, Exodus 14:25 en 15:4.

Taalfasen in het Hebreeuws

In de geschiedenis van de taal onderscheiden we een viertal perioden. Allereerst het Bijbels Hebreeuws, van ongeveer 1200-200 vCJ**, dan het na-Bijbels Hebreeuws, dat wellicht al in de laatste eeuwen van het oude Hebreeuws gangbaar was en dan als spreektaal. We vinden dat terug in de rabbijnse geschriften van ongeveer die tijd, zoals bijvoorbeeld in de Misjna, de voorloper van de Talmoed. In de middeleeuwen is er sprake van een volgende fase in de taal. Daarin zien we bijvoorbeeld reisbeschrijvingen. Vanaf ongeveer 1850 breekt dan de periode van het modern Hebreeuws, het Ivriet, aan. In die fase

komt er een woordenschat tot leven die sterk geconstrueerd is, dat wil zeggen dat er in vele bronnen is gezocht naar woorden en ook naar woordstammen waarop iets nieuws gebouwd kon worden. Een deel waarvan we de omvang niet exact kennen, komt uit het oude Bijbels Hebreeuws: soms rechtstreeks in gebruik, zoals *lèchèm*, brood, en *jájin*, wijn, maar ook nogal eens in een betekenis die niet meer dan verwantschap laat zien. We zagen *mokésh* en ook *rakèvèt*. Maar wat als Jesaja het woord *miklát* zou zien staan?

Miklat

Soms staat het geschreven op de buitenkant van zo'n uit de grond stekende betonklomp: *miklat*, schuilkelder. Nu wordt het interessant. Want Jesaja, met hem wandelen we hier door de geschiedenis van het Hebreeuws, leest *miklat*, maar kent alleen de *ir miklat*, de zogenaamde vrijstad. Die komen we tegen in de oude wetgeving. In Numeri 35 spreekt Mozes erover. Oog om oog gold het in de zogenaamde lex talionis, de wet op de vergelding. Tand om tand, striem om striem. Wat men iemand aandeed werd op gelijke wijze gestraft. Ook gold: leven om leven. Maar men kon ook iemand onopzettelijk doden, en om een dergelijke dader te doen ontkomen aan een snelle vergelding die hem direct zijn leven zou kosten, werd de vrijstad, de *ir miklat*, ingevoerd. Zes van dergelijke steden werden benoemd als vluchtplaats voor de onopzettelijke doder. Daar kon hij zijn proces afwachten. Was hij toch schuldig dan diende hij te sterven. Maar zo niet, dan kon hij in een van deze steden waar hij heen was gevlucht in leven blijven. Dan gold het leven om leven niet.

Nu, we weten niet van ieder Ivrietwoord wie het heeft bedacht. Ook in dit geval niet. Maar als Jesaja het zou zien staan op zo'n betonnen schuilkelder, dan kan en zal de betekenis hem na enig nadenken niet ontgaan, immers de *miklat* zoals wij die kennen is ook een vluchtplaats. Men schuilt er bijvoorbeeld voor vijandelijke raketten. Maar wij, als lezer van Numeri 35, kijken daarbij

nog verrast op van een bijzondere, aanvullende bepaling: als de dader werkelijk onopzettelijk had gedood en een van de vrijsteden bereikt had, dan kon hij daar blijven wonen. Nu komt het: hij mocht terug naar zijn oude woonplaats op het moment dat de hogepriester stierf. Daar moeten we maar eens over nadenken. Verlossing door de dood van de hogepriester!

* Bovenstaande tekst is eerder gepubliceerd in Israëlaktueel van april 2014 in de rubriek Tittel en Jota.

** Van de redactie: de aanduiding vCJ, voor de christelijke jaartelling, is van ons.

JUDAICA-AGENDA – ZOMER/NAJAAR 2014

In het seizoen 2014-2015 organiseert Stichting Judaica Zwolle weer een cursusprogramma in de Zwolse synagoge. De cursusgegevens kunt u vinden in een afzonderlijke folder die is meegestuurd met deze aflevering van het Judaica Bulletin. Ook zijn zij te vinden op de website van de stichting: www.judaica-zwolle.nl.

29-6-2014 - Opening van de tentoonstelling 'Schepping in beeld' met werk van de Zwolse kunstenaar Dammis Baan. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Om 14.00 uur zijn er twee lezingen (zie elders in dit bulletin). Toegang: €4,00.

Tijd: 13.30 uur. Toegang: €4,00. Om 14.00 uur zijn er twee korte lezingen over het thema 'schepping' (zie elders in dit bulletin).

13-7-2014 - Tentoonstelling "Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: €4,00 (jeugdigen met korting). Tevens is deze middag de tijdelijke tentoonstelling 'Schepping in beeld' te bezichtigen.

31-8-2014 - Expositie Schepping in beeld (laatste middag). Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: €4,00.

14-9-2014 - Tentoonstelling "Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: €4,00 (jeugdigen met korting).

27-7-2014 - Expositie Schepping in beeld. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: €4,00.

12-10-2014 - Tentoonstelling "Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: €4,00 (jeugdigen met korting).

10-8-2014 - Tentoonstelling "Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: €4,00 (jeugdigen met korting). Tevens is deze middag de tijdelijke tentoonstelling 'Schepping in beeld' te bezichtigen.

9-11-2014 - Tentoonstelling "Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Organisatie: Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8. Tijd: 13.00 uur. Toegang: €4,00 (jeugdigen met korting).

24-8-2014 - Expositie Schepping in beeld. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.

Tentoonstelling Schepping in Beeld

Zondagmiddag 29 juni start in de Zwolse Synagoge de tentoonstelling ‘Schepping in Beeld’. Beeldend kunstenaar Dammis Baan exposeert dan elf ‘verbeeldingen’ van het scheppingsverhaal. Hij liet zich inspireren door het boek ‘De filosofie van het scheppingsverhaal’ van Peter van ’t Riet.

Dammis Baan (1946) tekent al zo lang hij zich dat kan herinneren. Tijdens en na zijn academietijd groeide het besef dat er meer bestond dan het goed weergeven van de realiteit in “plaatjes”. Naast vakmanschap werd de inhoud steeds belangrijker in zijn beeldend werk. Hij raakte geïntregeerd door het feit dat verhalen beelden oproepen en beelden verhalen. Bij het maken van de illustraties bij het scheppingsverhaal werd hij gegrepen door de idee dat het kwaad eveneens deel uitmaakt van de schepping en er niet later is ingeslopen. Niemand had hem dat ooit verteld en dat terwijl er in het Bijbelboek Jesaja (45:7) gesproken wordt over “vrede” en “kwaad” als elementen van de schepping. Dit gegeven vormde een belangrijke leidraad bij de totstandkoming van zijn illustraties, waarin hij middels beelden heeft geprobeerd deze tegenstelling in het scheppingsverhaal te illustreren. Daarbij maakte hij gebruik van een speciale techniek van digitale beeldverwerking en verfpainting.

Schepping in beeld : Waterzwermen

Tentoonstellingsdagen

- 29 juni om 13.30 uur start de tentoonstelling; 14.00 uur: lezingen over het bijbelse scheppingsverhaal (Peter van ’t Riet) en over het geëxposeerde werk (Dammis Baan).
- 13 juli en 10 augustus is de synagoge tevens open voor rondleiding en tentoonstelling ‘Joods leven in en om Zwolle’.
- 27 juli en 31 augustus tentoonstelling open voor ambulante bezoekers.
- 24 augustus om 14.00 uur: lezingen over ‘Joodse scheppingsverhalen’ (Peter van ’t Riet) en ‘Scheppingsmotieven in de Nederlandse literatuur’ (Neerlandicus drs. Fred Revet).

Toegangsgegevens

Plaats: Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Openingstijden: 13.30-16.30 uur.
Entree: €4,- ten gunste van de synagoge.
De geëxposeerde werken zijn te koop.

Sefardische Varia

Door Wim Neevel

Op zondag 22 juni werden op het Amstelveense sportpark Escapade de 'kicksen' weer aangetrokken voor het jaarlijkse Jom Ha Voetbal-festijn, een van de mooiste Joodse sportevenementen van het jaar. Het Spaanse nationale team kon de schoenen al weer uitdoen; voor hen eindigde de strijd om het wereldkampioenschap al op de voorafgaande woensdagavond. Toch hing aan de balkons in Madrid op donderdag 19 juni nog wel de rood-gele Spaanse vlag, maar dat was voor de kroning van Felipe VI en niet meer voor 'La Roja', het Spaanse nationale team, dat eerder al verpletterend door het *Nederlands elftal* was verslagen. Mede vanwege de onvrede rond het koningshuis, dat beticht wordt van betrokkenheid bij fraude, was de inhuldiging van de opvolger van Juan Carlos sober gehouden.

In het collectieve Spaanse geheugen echter, leven de namen van Ferdinand van Aragón en Isabella van Castilië voort als het beste koningspaar dat Spanje ooit heeft gehad. Dat Isabella, ondanks recente inspanningen van de Spaanse katholieke kerk, niet heilig werd verklaard, is te wijten aan twee schandvlekken op haar blazoën: zij was verantwoordelijk voor de uitwijzing van de Joden en voor het instellen van de Inquisitie.

In 1492 wist het katholieke koningspaar het koninkrijk Granada te heroveren, waarmee ook het laatste moslimbolwerk van Spanje was gevallen. Spanje was voor het eerst in de geschiedenis een politieke eenheid geworden. Door de ontdekking van Amerika door Columbus – in oktober van datzelfde jaar – werd het nieuwe Spanje binnen een paar maanden ook nog een wereldrijk.

Toch was het jaar 1492 niet voor alle Spanjaarden een feestjaar. De Joden kregen op 30 maart van dat jaar te horen dat er voor hen geen plaats meer was in Spanje. Ze werden in ballingschap gestuurd of werden gedwongen zich te bekeren tot hetatholicisme. Tijdens de Inquisitie belandden velen van hen op de brandstapel. Historici schatten dat destijds een kleine 200.000 Joden hun biezen paken en vertrokken uit het land dat ze met zoveel liefde 'Sefarad' noemden.

Al direct na de inname van Jeruzalem door de Romeinen en de verwoesting van de tempel in het jaar 70 waren Joden langs de bovenrand van Afrika westwaarts getrokken, richting Marokko en vandaar naar het Iberisch schiereiland. In de diaspora staan deze Joden bekend onder de naam Sefardim of ook wel Sefardische Joden. Sefarad is dan ook het Hebreeuws voor Spanje. In het profe-

tenboek Obadja wordt in hoofdstuk 1 vers 20 al de geografische naam Sefarad genoemd.

De relatief welvarende Sefardim kwamen na hun verbanning terecht in Zuid-Amerika, Turkije, maar ook in Nederland, waar ze de Portugese synagoge in Amsterdam bouwden. Pal voor deze 'snoge' staan nu op het grote plein – in het hart van de voormalige Amsterdamse Jodenbuurt – 25 olijfbomen die uit Spanje zijn geïmporteerd en zo'n 250 tot 350 jaar oud zijn. Ze zijn daar in juni 2010 door de plantsoenendienst in bakken geplaatst die gevuld zijn met een mengsel van aarde en speciale bemesting. Het is best wel bijzonder dat deze 'bijbelse' bomen juist op deze locatie staan.

Het Spaanse kabinet heeft op 6 juni van dit jaar ingestemd met een wet, die probeert 'de grootste vergissing uit de Spaanse geschiedenis' recht te zetten. Het betreft een wet die afstammelingen van Spaanse Joden wereldwijd, het recht op de Spaanse nationaliteit geeft. Zij hoeven daarvoor geen afstand te doen van hun andere paspoort. Het is door een recente wijziging in de Spaanse wet toegestaan om een dubbele nationaliteit te hebben. De verwachting is dat het wetsvoorstel zonder problemen door het Spaanse parlement komt. Sefardische Joden die voor de dubbele nationaliteit in aanmerking willen komen, moeten wel eerst hun afkomst laten verifiëren door de Spaanse Federatie van Joodse gemeenschappen of door een rabbijn in het land waar ze wonen. Ook mensen die Ladino spreken zullen in aanmerking komen voor de wet, evenals de mensen met Sefardische achternamen. Belangrijk is dat dit alles los staat van halachische definities – volgens de (rabbijnse)

joodse wet – van Joods-zijn.

Mensen die kunnen bewijzen dat zij of Sefardisch zijn, dan wel een 'speciale connectie' met Spanje hebben, ongeacht hun religie, ideologie of geloof, kunnen in aanmerking komen. Hierdoor kunnen ook nakomelingen van Joden die na 1492 hun Joods-zijn verborgen hielden, de Marranos, een aanvraag indienen. Veel Sefardim zijn later naar Israël geëmigreerd. In dagblad Trouw van 13 februari van dit jaar stond een berichtje, dat volgens de krant *El País* de ambassade in Tel Aviv overstroomd wordt met telefoontjes van geïnteresseerden. Portugal, waar de Sefardim in 1497 werden verdreven, nam vorig jaar al het recht op de Portugese nationaliteit voor deze Joden in de wet op.

Al eerder, in mei 2011, heeft een Spaanse official een verklaring afgegeven, die wordt gezien als de eerste verontschuldiging voor de moord op de Joden door de Spaanse Inquisitie. In Palma, op het eiland Mallorca, zei toen de gouverneur van de Balearen: “We zijn hier bijeen om het ernstige onrecht te erkennen dat deze Mallorcanen is aangedaan die werden beschuldigd, vervolgd en ter dood veroordeeld voor hun geloof en overtuigingen.” Het ging hierbij om een herdenking van de dood van 37 Joden die in 1691 waren omgebracht omdat ze in het geheim hun godsdienst beleden. Deze 'conversos', die zich officieel tot het katholicisme hadden bekeerd, waren in het geheim het jodendom trouw gebleven. Hoeveel gedoopte Joden – 'anoesim' – eeuwenlang vast hebben gehouden aan Joodse tradities en rituelen is een in de geschiedenis verborgen geheim.

In Spanje lijkt daarmee zo'n 520 jaar na het Edict van Verbanning “het wiel van de geschiedenis gesmeerd te worden door schaamte en berouw”, zoals Salomon Bouman op 21 december 2012 in een column in het NIW schreef.

Nog een ander Spaans nieuwsfeit: het Spaanse dorpje Castrillo Matajudios gaat zijn naam veranderen. Letterlijk betekent Matajudios namelijk 'dood de Joden'. De ongeveer zestig dorpsbewoners hebben dat besluit van naamsverandering genomen via een referendum op vrijdag 25 april 2014. Castrillo Matajudios heette vroeger Castrillo Mota de Judios en dat betekende: Castrillo Jodenheuvel. Maar na de verbanning van de Joden werd in de 17e eeuw die naam verbasterd tot die moorddadige naam. Wetenschappers wijzen erop dat deze naamsverbastering de ideeën reflecteert die men er in de tijd van de Inquisitie op nahield.

Het initiatief voor de naamsverandering kwam van de burgemeester, die afkeurend reageert op het beschuldigende etiket van antisemitisme. Over een nieuwe naam voor het dorp moet nog worden besloten.

Bekend is dat onder andere vroeg in de 17e eeuw een groeiend aantal Sefardische families, die rond het Middellandse Zee bekken woonden – vooral in Spanje en Portugal – naar de Republiek (der Zeven Verenigde Nederlanden) vertrokken. Immers in het verdrag van de Unie van Utrecht (1579) werd bepaald dat niemand vanwege de religie vervolgd of onderdrukt mocht worden. Dit werkte ook gunstig door in de houding tegenover Joden.

Waar Joden wonen is ook een begraafplaats nodig. Zo werd dan in 1614 in Ouderkerk aan de Amstel een stuk grond verworven voor een Sefardische begraafplaats. Rond 1630 woonden er ongeveer 900 'Portugese Joden' in Amsterdam. De Portugees-Israëlitische begraafplaats Beth Haim – 'Huis des Levens' – bestaat dit jaar dus vierhonderd jaar. Daarom houdt de begraafplaats maandenlang open huis, in samenwerking met het stadsarchief en de Portugees-Israëlitische Gemeente (PIG). Er worden rondleidingen georganiseerd en er is een tentoonstelling in het Historisch Museum Ouder-Amstel, in de Diaconiehuysjes tegenover de begraafplaats.

Een bijzonder verhaal is dat van het graf van de slaaf Elieser. Het werd in 2002 op het oudste deel van de begraafplaats gevonden. Het is een kleine, gebarsten steen met een nauwelijks leesbare inscriptie. Het is het enige stenen graf in Europa dat aan een slaaf toebehoort. Op zijn steen staat: *S[epultura] do bom servo Elieser*, 'grafsteen van de goede slaaf (of bediende) Elieser'. Hij werd op 27 maart 1629 begraven. Zijn meester, de koopman Paulo de Pina, was een van de oprichters van Beth Haim.

Elieser, nu gespeld als Eliëzer, is de hoofdpersoon geworden in de historische roman 'De Joodse slaaf', geschreven door rabbijn Lody B. van de Kamp, die dit jaar is verschenen bij uitgeverij Mozaïek in Zoetermeer. Ook leden van de Joodse gemeenschap hadden belangen in de slavenhandel en terecht wordt dit gezien als een gitzwarte bladzijde uit de Joods-Nederlandse geschiedenis.

* Veel gegevens voor dit artikel zijn ontleend aan diverse berichtjes die in het NIW zijn verschenen in de periode van 25-06-'10 tot en met 13-06-'14.

Jozua – יהושע - Een vertaling om voor te lezen

Van de redactie

In de reeks bijbelboeken *Een vertaling om voor te lezen*, vertaald door de Societas Hebraica Amstelodamensis, is in november 2013 het nieuwste deel Jozua verschenen. Het omslagontwerp is van Lika Tov. Maar net zo belangrijk is het te melden dat Evert van den Berg - 'onze' docent Hebreeuws - een van de vertalers is. Samen met Karel Deurloo, Mirjam Elbers, Arie Lambo, Piet van Midden en Willien van Wieringen is er een lange weg afgelegd eer het tot afronding van deze vertaling kwam.

In het 'Woord vooraf' staat dat geprobeerd is om de literaire patronen aan de lezer over te brengen. Het is een idiolecte vertaling geworden, waarmee bedoeld wordt, dat de vertaler voor het eigene van de tekst in de brontaal een nieuwe vorm in de doeltaal schept. Concordantie – waarbij een bepaald Hebreeuws woord zo veel mogelijk door een vast Nederlands woord wordt overgezet – is vooral betracht waar het functioneel is. En dat blijkt vaak het geval te zijn. In navolging van Martin Buber is de tekst kolometrisch afgedrukt. Trouw aan de Hebreeuwse tekst is het Tetragram, de vierletterige Godsnaam, consequent weergegeven als JHWH.

In 1998 is Evert van den Berg ook al, maar dan als mee-lezer, betrokken geweest bij de vertaling van Genesis, een boek uit dezelfde reeks. Men heeft toen dankbaar gebruik kunnen maken van zijn opmerkingen, correcties en voorstellen tot wijziging.

Het nieuwe deel Jozua is, in samenwerking met het Nederlands Bijbelgenootschap, uitgegeven door *Royal Jongbloed*, Heerenveen. Dr. Evert van den Berg, oudtestamenticus en neerlandicus, start in het najaar van 2014 weer met een beginnerscursus van 15 avonden Bijbels Hebreeuws. Voor vragen: info@judaica-zwolle.nl.

Bibliothecaria

In het leslokaal van de Stichting Judaica bevindt zich een kleine bibliotheek met boeken en andere materialen over het Jodendom en aanverwante onderwerpen. De collectie omvat onder andere verscheidene titels die gebruikt kunnen worden als aanvullend materiaal voor de cursussen van de Stichting Judaica verkregen door schenkingen of aankoop. Hier een selectie uit de aanwinsten voor de bibliotheek.

Erdsieck, Iet. De emancipatie van de Joden in Overijssel. Plaatscode : 922.4 ERDS

Gerritz-Koster, Rieky. Dorp in de Medienne : de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Haaksbergen. Plaatscode : 922.4 GERR

Hamburger, H. Joodse oorlogsmonumenten in provincie Overijssel. Plaatscode : 922.4 HAMB

Dinter, Wiel S. van. De Joden van Gennep : 1650-1950. Plaatscode : 922.4 DINT

Joods leven in Denekamp. Plaatscode : 922.4 JOOD
Laansma, S. De Joodse gemeente te Borculo.
Plaatscode : 922.4 LAAN

Makaske, Peter. De Joodse gemeenschap van Avereest.

Schenkel, Marjolein, J. De Twentse paradox.
Plaatscode : 922.4 SCHE

Zuylen, L. F. van. De Joodse gemeenschap te Enschede 1940-1945. Plaatscode 922.4 ZUYL

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. Een jaargang loopt van oktober t/m juli. De abonnementsprijs bedraagt € 8,00 per jaar, over te maken na ontvangst van een factuur. Een abonnement kan men aanvragen via info@judaica-zwolle.nl.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- J.J. Dekker (secretaris)
- Mw. R.J.S. Hamburger (coördinator rondleidingen en tentoonstelling)
- Mw. J.J. Hansma (bibliothecaris)
- Mw. J. van Harten-Wondergem (administrateur)
- W.H. Neevel (voorzitter)
- Mw. S. Prins (penningmeester)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de administrateur mw. J. van Harten-Wondergem (038-4651347) of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie over de cursussen, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mw. J.J. Hansma.

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, met als thema 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is eenmaal per maand op zondag geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de datums de Judaica-agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd.

De Stichting werkt bij gelegenheid samen met: de Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, en andere regionale en landelijke organisaties met een soortgelijke doelstelling.

Giften voor ons werk zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op rekening NL07INBG0000259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle te Zwolle.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt 1 oktober 2014. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van september te zijn ingeleverd via info@judaica-zwolle.nl.

DE ADMINISTRATIE

De administratie van de Stichting Judaica Zwolle wordt verzorgd door Mieke van Harten-Wondergem te Zwolle. Zij is te bereiken via tel.nr. 038-4651347 of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Peter van 't Riet en Wim Neevel. Abonnementen en jaargangen lopen per cursusjaar (september t/m juli). Opzeggingen zijn alleen mogelijk m.i.v. een nieuwe jaargang.

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwkah Hamburger (voorzitter), Hanneke Brem, Michel Canter, Henrike de Graaf, Marguerite Groot-Segond, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Ingrid Petiet, Caroline Rouwendal-Estoppey, Hanna Sijmons.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Johan Dekker (secretaris), Arie Driesprong, Riwkah Hamburger, Jeannette Hansma, Mieke van Harten-Wondergem, Wim Neevel (voorzitter), Wil Wolters.

E-MAIL EN WEBSITE

De mailbox info@judaica-zwolle.nl van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Via dit e-mailadres kan men toezending van het cursusprogramma of andere informatie vragen. De website wordt onderhouden door Peter van 't Riet. Vragen over de inhoud van de website kan men stellen aan het bestuur via ons mailadres info@judaica-zwolle.nl.

RONDLEIDINGEN IN SYNAGOGES

Rondleidingen in de synagoge van Zwolle met bezoek aan de tentoonstelling voor groepen van meer dan 15 personen kunnen worden aangevraagd via info@judaica-zwolle.nl. Entree: €4,00 voor volwassenen (kortingen voor jeugdigen).